

XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri*

Cabir DOĞAN**

ÖZET

Osmanlı idaresinin imparatorluğa dahil olan ülkelerde coğrafi, sosyal, ekonomik, ve etnik yapıyı dikkate alarak farklı yönetim modelleri uygulamıştır. 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu'nun Osmanlıya katılmasında bu bölgenin idari yapısının belirlenmesin de bu hususlar dikkate alınarak teşkilatlanmaya gidilmiştir. Yeni idari yapı içerisinde Osmanlı öncesinde bölgede var olan emirliklerin statüleri korunmakla kalmamış daha güçlü ve yönetilebilir birimler haline getirilerek bölgedeki dağınık Kürt gruplarını ve aşiretlerini yönetmede önemli birer merkez olarak kullanılmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Emirlik, Sancak, Merkezleşme, İmtiyaz*

The Kurdish Emirates and their Status under the Ottoman Administrative System in the 16th Century

ABSTRACT

According to the geographical, socio-economic and ethnic structure of the terrains ruled by the Ottomans, they applied and used different models in these regions. After the Çaldıran War in 1514, the Eastern Anatolia became a part of the Ottoman State and the administrative system of the region was established in line with the precepts of the region. With the new administrative system the emirates and their status were preserved and those unorganized and scattered Kurdish groups were brought into order and they were authorized to rule the region.

Key Words: *Emirate, Sanjak, Centralization, Privilege*

Giriş

Osmanlı öncesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin siyasal yapıları karmaşık bir durum arz ettiğinden, üniter bir idari politika için elverişli değildi. Ancak bu son derece parçalı ve dağınık Kürt aşiretlerinin yanında güçlü konfederasyonlar da vardı.¹ O zamanki emirlikler, birkaç aşiretten (çoğunlukla gevşek bir konfederasyon oluşturan iki aşiretten) oluşuyordu. Bu emirliklerde aşiret reislerinin bulunduğu özel bir

* Bu makale, "Cizre ve Bobtan Emiri Bedirhan Bey (1862-1869)" isimli basılmamış Doktora tezinin belli bir bölümünden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., SDÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, cabirdogan@sdu.edu.tr

¹ Hakan Özoglu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev: Nilay Özok (Gündoğan) ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 71.

meclis de vardı. Bu meclislerde aşiret reislerinin dışında önde gelen ilim ve din adamları, şeyhler, âyan ve seyyidler de yer almaktalardı². Aşiret reisleri aynı zamanda emirin danışmanı olup izlenen birçok politikayı onlar belirliyorlardı³. Her aşiret reisi oğullarından bir veya birkaçını emirin konağına gönderir ve bunlara “hizmete mir” (mirin hizmetinde) denirdi. Aslında bu reisler iyi muamele gören birer rehineydi⁴. Bununla birlikte, emirin yanında herhangi bir aşiretten olmayan bir seçkinler grubu vardı ki bunlar emirin hizmetindeki zanaatkârlar, âlimler ve din adamlarından oluşuyordu⁵. Kendi silahlı gücü ve bürokratik yapısına sahip bir yönetici aile (hanedan), aşiretler arasında denetim ve denge sağlamaktaydı ki bunlar, reislikle devlet arasındaki bir aşamanın örnekleri sayılabilir⁶.

Birden fazla şehir merkezi olan emirliklerde emir, en önemli şehirde oturur ve burası ona merkez olurdu. Diğer şehirlerin ve çevredeki yerleşim yerlerinin yöneticileri, emirin yakın akrabalarından olup merkezden tayin edilirdi. Bu yöneticiler askeri, mali ve çok önemli adli davalara bakarlar, diğer işleri ise aşiret reislerine bırakırlardı⁷. Mirler, emirlikler içindeki aşiretleri denetlemek için grupları ya da aşiret konfederasyonlarını zaman zaman birbirilerine karşı kullanmışlardır. Tâbi oldukları devletlerin mirlerden yana politika gütmeleri de onların aşiretler karşısındaki konumlarını güçlendirmiştir⁸.

Emirlikler, Kürtlerin en yüksek toplumsal ve siyasal örgütü olup kökeni antik çağa dayanmaktadır. Bunların politik düzenleri, ittifak veya vassallık ilişkileri Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerine benzer.⁹ Moğol istilası ile Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin Doğu Anadolu’ya yönelik merkezîleştirme politikaları sonucunda, bölgedeki emirlikler büyük ölçüde gücünü yitirmiş; bu yüzden Doğu Anadolu’da uzunca bir süre siyasi istikrarsızlık ve otorite boşluğu ortaya çıkmıştı. O yüzden, bu dönemde hiçbir Kürt emirliği bir Kürt devleti kurabilecek siyasal güce erişememişti¹⁰. Osmanlı Devleti’nin bölgeyi fethetmesi sonrasında buranın özel konumu gereği emirlikler korunmuş ve yönetici durumundaki emirin konumu sağlamlaştırılmıştır¹¹. Osmanlı öncesinde, bölgede kurulmuş olan önemli Kürt emirliklerinin bazılarının isimleri şunlardır: Hakkâri Emirliği, Cizre Emirliği, Bitlis Emirliği, İmadiye (Bahdınan) Emirliği, Soran Emirliği, Baban Emirliği¹².

1. Doğu Anadolu’nun Osmanlı Devleti Tarafından Fethi

Osmanlı Devleti’nin Doğu Anadolu ile alâkası XV. yüzyıla kadar uzanır. Ancak bölgenin Osmanlı Devleti’ne ilhakı 1514’te kazanılan Çaldıran Zaferi’nden sonradır.

² Martin Van Bruinessen, “Aşiretler ve Devlet”, *Ağa, Şeyh, Devlet, Çev: Banu Yalkut*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 259.

³ Bruinessen, “Kürt Aşiretleri ve İran Devleti: Simko Ayaklanması”, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev: Nevzat Kıracı vd., 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 210.

⁴ Bruinessen, “Aşiretler...”, s. 251.

⁵ Bruinessen, “Kürt Aşiretleri...”, s. 210.

⁶ Bruinessen, “Aşiretler...”, s. 199-200.

⁷ Bruinessen, “Kürt Aşiretleri...”, s. 210.

⁸ Bruinessen, “Aşiretler...”, s. 268.

⁹ Bruinessen, “Kürt Aşiretleri...”, s. 207.

¹⁰ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹ Bruinessen, “Kürt Aşiretleri...”, s. 207.

¹² Ethem Xemgin, *Kürdistan Tarihi*, 2. Baskı, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 277-294. Bkz. Şerafeddin Han, *Şerefname*, Çev: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, C. I/III.

Bilindiği gibi, Şah İsmail, İran'da kısa zamanda Safevî devletini kurmuş ve Doğu'da Osmanlı Devleti için hem siyasi hem de dinî açıdan tehlike arz eder hâle gelmişti. Şehzade Selim, bu iki yönlü tehlikeyi Trabzon sancak beyi iken fark edip babasını İstanbul'da ikaz etmişti. Fakat II. Bayezîd, gerekli tedbirleri alamamış ve Şii propagandalarıyla çıkarılan Şahkulu İsyanını da önleyememişti. Anadolu'yu Şiileştirme amacı güden ve her geçen gün hedefine doğru ilerleyen Şah İsmail, bir türlü durdurulamıyordu¹³. Bu sebeptendir ki Yavuz Selim, padişah olur olmaz, İran'dan gelen bu iki tehlikeyi bertaraf etmek üzere çalışmalara başlamış ve 23 Ağustos 1514'teki Çaldıran Zaferi ile Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki dinî ve siyasi emellerine son vermiştir¹⁴. Yavuz Selim, daha sonra Osmanlı hakimiyetini bölgede, özellikle Siirt, Mardin ve Musul taraflarında tam manasıyla tesis etmek için İdris-i Bitlisî'yi¹⁵ ve Diyarbakır Beylerbeyine tayin ettiği Bıyıklı Mehmet Paşa'yı görevlendirmiştir¹⁶. İdris-i Bitlisî Yavuz Selim'e, İran seferi dönüşünde takdim ettiği arzıda, Diyarbakır ve Mardin çevresinde halkın ve mahallî beylerin çoğunun Sünnî olduklarını, Şii Safevî devletinden memnun olmadıklarını, bu sebeple, o yörede fethin gerekli olduğunu beyan etmiştir. Neticede, İdris-i Bitlisî'nin yardımı ile Bıyıklı Mehmet Paşa bölgenin fethini tamamlamıştır¹⁷.

Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne bağlanmasında en çok emeği geçen bu iki şahsiyete Sultan Selim, hil'at, bahşış ve kılıçlar hediye etmiştir. Yavuz, ayrıca, Kürt beyleri için yirmi beş yük akçe, beş yüz hil'at ve on yedi sancak ihsan buyurmuştur¹⁸.

¹³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tablilleri*, 5. Kitap, 6. Kısım, OAV Yayınları, İstanbul 1991, s. 203.

¹⁴ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTKB, Ankara 1991, s. 15; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, 7. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 270-271; Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s.17-18; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat*, C. I-II, TTKB, Ankara 1979, s. 82-83.

¹⁵ İdris-i Bitlisî, devlet adamı ve tarihçidir. Çaldıran Zaferi boyunca Yavuz'un yanında bulunmuş ve zaferden sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine kazandırılması için faaliyet göstermek üzere Yavuz tarafından bölgeye gönderilmişti. Bitlisli itibarlı bir şahsiyet olan Şeyh Hüsameddin'in oğlu olan İdris-i Bitlisî'nin bölgede oldukça geniş bir nüfuzu vardı. O, daha önce Akkoyunlu Devleti hizmetinde bulunmuş, Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Yakup'un divan kâtipliğini yapmıştı. Safevîlerin bölgeyi ele geçirmeleri ve Akkoyunlu hâkimiyetine son vermeleri üzerine Osmanlılara sığınmış ve II. Bayezîd kendisine büyük saygı göstermişti. "Heşt Bihîşt" adıyla bir Osmanlı tarihi yazmıştır. Cl. Huart, "İdris Bitlisî", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5/2, MEB Yayınları, İstanbul 1988, s. 936. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar, *Bitlisli İdris (İdris-i Bitlisî)*, KB Yayınları, Ankara 1990, s. 1-30.

¹⁶ Nejat Göyünç, "Onaltıncı Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır", *BTTD*, S. 7, Nisan 1968, s. 77; Halil İnalçık, "Doğu Anadolu Tarihine Toplu Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Öz-Fa Matbaacılık, Van 1997, s. 68

¹⁷ Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi I*, (Yayına Hzl. Ahmet Demir ve Mehmet Kafkas), Kaynak Yayınları, İzmir 1995, s. 147-148; Şerafeddin Han, *Şerefname*, C. II/1(4), Çev.; Rıza Atı, Yaba Yayınları, İstanbul 2010, s. 276; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 2, s. 273-275; Nazmi Sevgen, *Doğu'da Kürt Meselesi*, Harb Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1970, s. 9.

¹⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacî't-Tevarih*, C. IV, KB Yayınları, Ankara 1992, s. 270-271.

2. Doğu Anadolu'daki Osmanlı İdaresi ve Kürt Emirliklerinin Yeni İdarî Statüsü

Osmanlı idaresinin, imparatorluğa dâhil ülkelerde, coğrafi, sosyal ve etnik yapıya göre değişen farklı yönetim modelleri uyguladığı bilinmektedir¹⁹. Ancak bu çeşitlilik, şekilden ziyade muhtevada kendini göstermiştir. Çünkü Osmanlı idare sistemi ve idarî taksimatı şekil olarak daha çok eyalet ve sancak temeli üzerine oturtulmuştur²⁰. En büyük idarî birim eyalet olmakla birlikte en mühim ve gelişmiş birimler sancaklardır. Osmanlı eyaletleri, has ile idare edilenler, yani salyanesiz (yıllıksız) ve salyaneli (yıllıklı) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunların dışında, özel statüleri olan bazı eyaletler de vardır. Bunlar Eflâk, Boğdan, Erdel gibi imtiyazlı eyaletlerdir. Aynı şekilde sancaklar için de bir ayırım söz konusu olmuştur²¹.

Çaldıran Zaferi'nden sonra Doğu Anadolu'da yeni bir idare teşkilatının kurulmasına başlandı. Bu amaçla, Bıyıklı Mehmed Paşa, Diyarbakır'a beylerbeyi olarak atandı. 1515 Kasımının sonlarına doğru ona boş ahkâm kâğıtları gönderilerek eyaletin, İdris-i Bitlisî'nin tavsiyelerine göre yönetilmesi yoluna gidildi²².

Yapılan idarî düzenlemeyle Diyarbakır eyaleti, Doğu Anadolu'nun merkezi hâline getirildi. Ancak, daha sonraki dönemlerde Erzurum, Van ve Rakka eyaletlerinin teşkil edilmesi ile Diyarbakır eyaletine bağlı olan sancakların bir kısmı yeni oluşturulan bu eyaletlere bağlanmıştır²³. Diyarbakır ile Van'ın hem İran sınırında bulunmaları hem de ordunun hareket noktası olmaları bu sancakları önemli merkezler durumuna getirmiştir²⁴.

Yapılan düzenleme sonunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da üç tip sancak ortaya çıkmıştır: Klasik Osmanlı sancakları, yurtluk-ocaklık sancakları ve hükûmet sancakları²⁵. Yurtluk ocaklık sancakları ile hükûmet sancaklarına aynı zamanda "emirlik" denmektedir²⁶.

Klasik Osmanlı sancakları, imparatorluğun tımar sisteminin uygulandığı her tarafta görülen sancak tipiydi. Buralarda sancak beyi merkezden tayin edilir ve istendiği

¹⁹ Mehmet Ali Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tâbi Sancakların Statüsü, Osmanlı Devri Üzerine Makaleler – Araştırmalar, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999, s. 170.

²⁰ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu*, Anadolu Basın Birliği Millî Bütünlük ve Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 15.

²¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. VII, s. 579-582; Behset Karaca, "Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini Fethi ve Burada Uyguladığı İdarî Sistem", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, Isparta 2003, s. 67-68.

²² Ünal, *a.g.e.*, s.182; Bkz. Nazmi Sevgen, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 7, Nisan 1968, s. 57.

²³ İbrahim Yılmazçelik, "Diyarbakır Eyaleti'nin Yeniden Teşkilatlandırılması", *Osmanlı*, C. VI, YT Yayınları, Ankara 1999, s. 223; Halil Yinanç, "Diyarbakır", *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1988, s. 623; Göyünc, *a.g.e.*, s. 35; Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", *Osmanlı*, C. VI, YT Yayınları, Ankara 1988, s. 296. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan idari düzenlemeler için bkz. Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu*, s. 17-18; Yılmazçelik, "a.g.m.", s. 223; Akgündüz, *a.g.e.*, s. 469; Öztuna, *a.g.e.*, C. 9, s. 165-166; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 143; Nejat Göyünc, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, İstanbul 1969, s. 23-34.

²⁴ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, TKAE Yayınları, Ankara 1987, s. 12; Besim Darkot, "Diyarbakır", *İA*, C. 3, MEB Yayınları, Ankara 1988, s. 602.

²⁵ Ünal, "Diyarbakır'de Osmanlı Hâkimiyetinin ve Diyarbakır Beyliği'nin Kurulması", *I. Uluslararası Öğünçler'dan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mayıs, Diyarbakır 2004, s. 571

²⁶ Özoğlu, *a.g.e.*, s.77.

zaman değiştirilebilirdi. Sancak beyi sancağın gelirinden kıdem ve istihkakına göre “has”lar tasarruf eder, sefer zamanındaysa sancağındaki sipahilerle birlikte Diyarbakır beylerbeyinin emrine girerdi. Harput, Mardin, Amid, Ergani, Akçakale, Siverek, Siirt ve Nusaybin sancakları klasik tipteki sancaklar idi²⁷.

Yurtluk-ocaklık tabir edilen sancakların klasik sancaklardan farkı, sancak beyliğinin belli bir ailenin elinde oluşudur. Bu sancaklarda tahrir yapılır, tımar ve zeamet bulunur ve sancak gelirinden beyine haslar tahsis edilir. Ancak sancakbeyi herhangi bir sebeple azledildiği zaman yerine kardeşi, oğlu veya akrabalarından biri tayin edilirdi. Bu tip sancaklarda beylerin azli ve görevden alınmaları beylerbeyi arzı ile olmakta fakat divanı-ı hümayun tarafından yapılmaktadır²⁸. Ayn-ı Ali Efendi'nin “azl ve nasb kabul etmezler.” ifadesi doğru değildir. Atamalarda ölen beyin yerine merkezin tercihi söz konusudur. Diğer hususlarda klasik sancak beyi ile aynı yükümlülükler tâbi idi²⁹. Çemişgezek, Pertek, Mazgirt ve Sağman sancakları bu türden sancaklar idi³⁰.

Hükûmet denilen sancaklarda da sancak beyliği yurtluk-ocaklık sancaklarında olduğu gibi belli bir ailenin mülkiyetindedir. Fakat onlardan farklı olarak sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. Vergileri, sancak beyi kendisi toplamakta, yılda sadece bir kez merkez hazinesine muayyen bir meblağ ödemektedir. Eğil, Palu, Hasankeyf, Hazo, Genç ve Cizre bu tip sancaklardandır³¹.

Osmanlı Devleti tarafından yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancaklarına sahip olan Kürt beylerine, buraların kendi ailelerinin mülkiyetinde olduğuna dair birer temliknâme³² verilmiştir. Bu temliknâmelerde ne şartlarla bu sancakları tasarruf edecekleri tek tek açıklanmıştır. İlki, Yavuz zamanında verilen bu temliknâmeler her padişah tarafından yenilenmiştir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bu sancakların yukarıda belirtilen statüleri sabit ve değişmez değildir. Siyasî şartlara göre, gerektiğinde değişikliğe gidilebilmektedir. Değişmeler, tahrir zamanlarında ve İran savaşlarının hüküm sürdüğü dönemlerde daha çok olmuştur. Devlet, bazı sancakları klasik sancak hâline getirebildiği gibi, uygulamadaki birtakım zorlayıcı sebeplerle bazı sancaklara bir takım imtiyazlar da tanımıştır. Meselâ, XVII. yüzyılda Sağman ve Mazgirt sancaklarının

²⁷ Ünal, “Diyarbakır'de Osmanlı...”, s. 571; Nejat Göyünç, “Onaltıncı Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır”, s. 85-86. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Diyarbakır eyaletine bağlı sancakların sayısını on iki olarak belirtmiştir. Fakat bunlardan on bir tanesinin ismini vermiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. III, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1965, s. 1116.

²⁸ Ünal, “Diyarbakır'de Osmanlı...”, s. 182.

²⁹ Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı*, C. VI, YT Yayınları, Ankara 1999, s. 85.

³⁰ Ünal, “Diyarbakır'de Osmanlı...”, s. 182; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 2, s. 580-581; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 2. Baskı, TTKB, Ankara 1995, s. 87. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yurtluk ve ocaklık sancakları ile ilgili olarak “göreve tayin ve görevden alınmayı kabul etmezler” ifadesini kullanmıştır. Oysaki bu sancakların statüsü sabit ve değişmez değildir. Mevcut şartlara göre gerektiğinde bu sancakların konumu değişebilmekte ve hatta zaman zaman sancaklıktan çıkarıldığı bilinmektedir. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 1116.

³¹ Ünal, “Diyarbakır'de Osmanlı...”, s. 571; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire The Classical Age (1300-1600)*, Phcenix, London 1973, s. 107; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tablâlleri*, 5. Kitap, 2. Kısım, OAV Yayınları, İstanbul 1991, s. 439-440.

³² Padişahın devlet mülkiyetindeki toprağı bir kişiye tam vergi muafiyeti ve özerklik koşullarıyla mülk olarak vermesidir. Devir belgesine de temlikname, mülkname denir. Fehim Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Bilim Basın Yayım, İstanbul 2010, s. 640.

sancak beylerinin re'ayâya zulmettikleri gerekçesiyle sancaklıktan çıkarıldıkları bilinmektedir.

Bu noktadan hareketle, yurtluk-ocaklık veya hükûmet sancakları, Osmanlı merkezi otoritesinin dışında, bir nevi muhtariyete sahip olduklarını düşünmek hatalıdır. Bilakis, her iki sancak tipi de Osmanlı merkezi otoritesinin, malî, adlî ve askerî olmak üzere çok sıkı bir kontrolü altındadır³³.

Osmanlı yönetiminin Diyarbakır'da, diğer eyaletlere göre farklı teşkilatlanmaya gitmesinin iki temel sebebi vardır: Bunlardan ilki, vergi meselesidir. Güçlü aşiretlerin bulunduğu bölgede klasik sistem dâhilinde vergi toplamak birçok problemi de beraberinde getirecektir. Bu sebeple devlet, yurtluk-ocaklık ve hükûmet sancaklarının beylerinden her yıl belirli bir vergiyi devlet hazinelerine yatırmalarını şart koşmuş; fakat vergi toplama işlerine karışmamıştır. Bilindiği gibi, vergi toplamada en önemli husus, verginin mâliyetidir. Vergi tahsili konusunda büyük malî külfetlere yol açan bir sistem sağlıklı sayılmaz. Nitekim bölgede vergi toplamak için iltizam işlerine girenlerin, kudretli ve nüfuzlu sancakbeyleri olduğu görülmektedir³⁴.

Adı geçen yurtluk-ocaklık sancaklara, klasik Osmanlı sancaklarına göre bir kısım idari imtiyazların tanınmasının bir sebebi de bölgenin coğrafi, sosyal ve ekonomik yapısındaki özelliklerle o dönemdeki siyasi şartlardı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun arazi yapısının dağlık oluşu ve yalnızca yaylacılığa elverişli olması, ancak hayvancılıkla geçinen bazı aşiretlerin yerleşimine uygundu. Bu bölgelerde, güçlü ve kalabalık aşiretlerin reisleri, çeşitli derebeylikler oluşturmuşlardı. Bu yüzden Selçuklular, Timurlular, Akkoyunlular ve Safeviler gibi merkezî devletler bile bölgede mutlak hâkimiyeti sağlayıp bu derebeylerini ortadan kaldıramamıştır. Belli bir kaleyi merkez edinmiş olan beyler de siyasi şartların zaruri kıldığı hâllerde bölgede kurulan güçlü devletlerin egemenliğini kabul ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir³⁵.

Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki zorluklara rağmen yine de merkezi bir yönetim kurmayı hedeflemiş; fakat buna teşebbüs etmemiştir. Her şeyden önce Osmanlıların, Kürtlerin yaşadıkları bölgelere ilgileri onları denetim altına almak ve asimile etmek istemelerinden değil, devletin doğu sınırlarını savunma ihtiyacından kaynaklanıyordu. Bundan dolayı, sarp dağlardaki beylere yalnızca iç işlerinde özerklik verilmeyle kalınmamış, aynı zamanda sınır bölgelerinin güvenliklerini sağladıkları için kendilerine tımar da ihsan edilmiştir. Osmanlı Devleti, özellikle sınır komşusu ülkelerle çok da önemli olmayan sorunları bir şekilde halledecek bir takım düzenlemeler yapmayı tercih etmiştir. Çünkü imparatorluk ordusunun böyle her olayda harekete geçmesi pahalıya mal olurdu. Ayrıca ordunun bazı birimlerinin, böylesine uzak yerlere zamanında gönderilmesi mümkün olmayabilirdi. Osmanlı Devleti, ele geçirdiği topraklardaki yerel yöneticileri yönetici zümre sınıfına katamadığı zaman, bölgedeki bu yöneticilerle görüşüp anlaşarak ve onlara unvanlar vererek devlete bağlamaya çalışmıştır³⁶.

³³ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilâtı", *Osmanlı*, C. VI, YT Yayınları, Ankara 1998, s. 118.

³⁴ Ünal, "Diyarbakır'da Osmanlı...", s. 571.

³⁵ Ünal, "Osmanlı Devleti'nde...", s. 117.

³⁶ Metin Heper, "Mesafeli Bir İlişki", *Devlet ve Kürtler*, Çev: Kadriye Köksal, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 71.

Osmanlı idaresi, bölgede son derece pragmatik bir yönetim anlayışı ortaya koymuş, halka müsamahalı yaklaşmıştır. Aslında bu durum, Osmanlı idare prensiplerinin bir sonucudur³⁷. İmparatorluk her ne kadar merkezîyetçi bir karaktere sahip olsa de fethedilen ülkelerdeki halkın Osmanlı idaresine ısındırılması ve diğer bazı faydalar bakımından, eski idareler zamanında geçerli olan bir kısım hukuk mevzuatı ile örf ve adetlerin bir süre daha devam ettirildiği ve bunlardan Osmanlı kanunlarına ters düşenlerin bile ancak yavaş yavaş ortadan kaldırıldığı malûmdur³⁸. Meselâ 1518 yılında tamamlanan ilk tahrirde, Diyarbakır ve sancaklarında genellikle daha önce Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın koyduğu kanunlar yürürlükte bırakıldı. "Hasan Padişah Kanunu" olarak anılan bu kanunlar daha çok ticaret ve sanayi faaliyetleri ile gümrük vergilerini ihtiva ediyordu. Bunlardan, Osmanlı sistemine uyanlar bırakılırken; bunun dışındakiler terk edildi³⁹.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde, İrakeyn Seferi (1535) öncesinde bu bölgede yarı bağımsız beylere gönderilen bir "emr-i şerif"te "kadîmden temessükleri üzere" ibaresi kullanılmıştır. Burada özetle şöyle deniyordu: "*Yavuz zamanında İran'a karşı cephe alarak hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de devlete sadakatle hizmet ifa eden, bilhassa sefere katılarak yararlılık gösterenlere, öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan yerler temlik ve ihsan edilmiştir*"⁴⁰. Bundan da anlaşılacağı üzere Kanunî, mahallî beylere yeni haklar ve imtiyazlar vermiyor, sadece babası zamanında verilenlerin geçerli olacağını bildiriyordu. Bu şekilde imtiyazlara sahip olan bölge halkı ve beyleri genellikle devlete sadık kalmış ve Osmanlı ordusuyla birlikte İran'a karşı sefere katılmışlardır. Dolayısıyla imtiyazlı statüleri değişmeden devam etmiştir⁴¹.

3. Doğu Anadolu'nun İdarî Statüsünde Kürt Emirlikleri

Doğu Anadolu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilmesinden sonraki idari yapıları İmparatorluğun diğer bölgelerinden farklı olmuştur. Birçok vilayet merkezden atanmış valiler yerine, kendilerine Osmanlı unvanları verilmiş bölgenin önde gelen Kürt aileleri tarafından yarı özerk yönetilmiştir⁴².

İlk Diyarbakır defterinden yaklaşık on yıl sonraki Osmanlı kaynakları, Kürt emirliklerin idarî düzenlemelerine ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir. 1527 tarihli bir defter, Diyarbakır'ın doğrudan ve dolaylı yönetilen kısımları arasında açık bir ayırım yapmaktadır. Doğrudan yönetilen kısımlar, on sancaktan oluşurken; dolaylı yönetilenler, yedi büyük ve on bir küçük emirlikten oluşuyordu. Kayıtlı tüm Kürt emirlikleri, tamamlayıcı bir defterde özerkliğin işareti olarak "eyalet" kaydıyla geçiyordu. Yedi büyük emirliğin yöneticilerine "büyük yöneticiler" anlamında "ümerayı izâm" deniyordu. Osmanlı belgelerinde daha fazla Kürt emirliğinin görünmeye

³⁷ Ünal, "Osmanlı Devleti'nde ...", s. 184.

³⁸ İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1841) (Fiziki, İdarî ve Sosyo Ekonomik Yapı), TTK Yayınları, Ankara 1995, s.127.

³⁹ Ünal, "Osmanlı Devleti'nde...", s. 184; İnalçık, "a.g.m.", s. 69.

⁴⁰ Metnin orijinali için bkz. Sevgen, "a.g.m.", S. 9, Haziran 1968, s. 70-73; Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TKAE, Ankara 1982, s. 42-43.

⁴¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 11.

⁴² Bruinessen, "Osmanlıcılıktan Ayrılkılığa...", Kürdistan Üzerine Yazılar, s.127.

başlaması, devletin Kürt gruplarını izlemek için daha fazla otorite uyguladığına işaret etmektedir⁴³.

Osmanlı Devleti Doğu politikasında hiç bir zaman “böl ve yönet” türünden bir yönetim anlayışı öngörmemiştir; aksine, “güçlendir, birleştir ve mümkün olduğu ölçüde kendi kendilerini yönetmelerine izin ver.” politikası takip etmiştir⁴⁴. Osmanlı bölünmüş Kürt gruplarını yönetebilmek için, bunları, aşiret yapılanmasından daha üst seviyede bulunan, daha yönetilebilir birimler (emirlikler gibi) hâline getirdi. Bu süreçte devlet, kökenlerini Araplara dayandırarak meşruiyet kazanmaya çalışan Kürt soylularına ihtiyaç duydu. Safevî ve Akkoyunlu yönetiminin aksine Osmanlı, Kürt aşiretleri üzerinde, daha önceki devirlerde, devletin tükenmeye yüz tutmuş otoritesini yeniden tesis etme çabası içine girdi. Bu amaçla Kürt derebeylerini destekleyerek onların bölgedeki gücünü pekiştirdi. Bu devirde Osmanlı'nın, derebeylerine bazı göreceli imtiyazlar tanınması, bunların siyasi iktidarlarını pekiştirme yönündeki tercihini açıkça göstermektedir. Osmanlı idaresinde istisnai bir imtiyaz olan emirliğin babadan oğula geçiş hakkı, Osmanlı Devleti'ne sadık Kürt beylerine de bahşedildi. Dolayısıyla Kürt aşiret reislerine imparatorluk içinde göreceli bir özerklik verilmiş oldu⁴⁵.

Osmanlı Devleti, iktidarın aynı yönetici ailelerin elinde kalmasına büyük önem veriyordu. Görünüşe bakılırsa bu politikanın hedefi, bölgedeki rakiplerin meydan okumalarından korunmuş güçlü bir liderlik oluşturmaktır. Hiçbir durumda, liderliğin, yönetici aile dışında başka bir aileye geçmesine izin verilmezdi. Eğer beyden sonra onun yerine geçecek kimse yoksa bölgenin diğer beyleri, muhtemelen aynı ailenin farklı bir kolundan olan bir kişiyi halef olarak gösterirlerdi. Sultan'ın Kürt olmayan yöneticileri onaylamaması da dikkat çekicidir. Bu politikanın sonucunda pek çok Kürt emiri, iktidardaki konumlarını muhafaza etmek için Osmanlı yardımına şiddetle bağımlı hâle geldiler⁴⁶.

Osmanlı Devleti asırlar boyunca aşiretler ve köylülerle doğrudan ilişki kurmak yerine bölgedeki Kürt seçkinlerini aracı olarak kullanmıştı. Çok önemli, stratejik ya da ekonomik değer taşıyan bölgeler, merkezden atanan askerî yöneticilerle yönetilmişti. Ama kural olarak dolaylı yönetim geçerliydi. Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü de merkezdeki devlete karşı yarı özerk Kürt hanedanlarının denetimindeydi. Kürt emirlikleri, bölgenin Osmanlı İdaresine bağlanmasından önce de vardı ve yönetici ailelerin konumları, merkezin onları tanınmasıyla daha da güçlenmişti. Bunların merkezî devlete karşı askerlik ve vergiyle ilgili bazı yükümlülükleri vardı. Toplanan vergilerin büyük çoğunluğu onlar tarafından alınıyor, bu yolla saray hayatı sürdürülebiliyordu. Bu emirlikler, aşiretlerden ya da aşiret birliklerinden oluşuyordu. Emirler, aşiretler arası güç dengelerini sağlıyor; böylece kendi yönetimlerini de garanti altına alıyorlardı. Bu emirlerin yönetimi, sert fakat adil olarak kabul ediliyor; meşrulukları nadiren sorgulanıyordu. Vergi, askerlik ve adalet dışında, onların gücü, bir de aşiretler arasındaki çatışmaları önleme, anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma ve yönlendirmedeki başarılarına bağlıydı⁴⁷.

⁴³ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁴ Heper, “a.g.m.”, s. 70-71.

⁴⁵ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 71-72.

⁴⁶ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁷ Bruinessen, “*Kürtlerin Arasında...*”, Kürdistan Üzerine Yazılar, s. 107.

Doğu'daki Kürt emirliklerine bahşedilen özerklik derecesi büyük ölçüde bölgenin ulaşılabilirliğine, jeopolitik öneminin derecesine ve Kürt aşiretinin ya da konfederasyonunun iç gücüne dayanıyordu. En güçlü ve en az ulaşılabilir aşiretler, İran sınırına yakın konuşlananlardı. Bunlar aynı zamanda en yüksek özerklik düzeyine sahip olan aşiretlerdi⁴⁸.

Doğu'da ayrıca Osmanlı Devleti'ne karşı zaman zaman tehdit oluşturabilen güçlü emirlikler de vardı⁴⁹. Bunlar; Cizre-Bohtan Emirliği, Soran Emirliği, Bahdınan Emirliği ve Hakkâri Emirliği'dir⁵⁰. Önceleri tam özerklik bahşedilen bu emirlikler daha sonra yavaş yavaş imtiyazların birçoğunu kaybettiler ve 19. yüzyılda son Kürt emirliği Cizre-Bohtan da Osmanlı sistemiyle tam olarak bütünleşti⁵¹.

4. Osmanlı Merkezîleşmesinin Doğu Anadolu'da Uygulanması ve Emirliklerin Yeniden Merkezle Bütünleşmesi

Osmanlı merkezîyetçiliği, istisnâli bir merkezîyetçilikti. Sebebi de klasik Osmanlı siyaseti ve idaresinin, taşranın etnik, dinî ve kültürel topluluklarına, merkezle gevşek bir tarzda da olsa eklemleme imkânını tanımasıydı.

Osmanlı'da merkezle taşra arasındaki gevşek siyasi, idari ve iktisadi ilişkinin arka planında, tarihten ve toplum yapısından kaynaklanan çeşitli sebepler vardı. Öncelikle, Osmanlı'nın klasik idare örgütlenmesi, bugünden yarıya gerçekleşen bir idari örgütlenme olmayıp derin bir tarih sürecinin ürünüydü. Devletin siyasi ve idari yapısı bütün bu tarih sürecinin izlerini taşımaktaydı. Bu süreçteki ayırt edici unsurlardan birisi de uç beylerin gaza ve fetihleri sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları genişleyen bir topluluk olarak ortaya çıkmış olmasıydı. Uç beylerini hemen her dönemde merkezden uzak kılan bu durum, Osmanlı'nın merkezîyetçiliğinin pekişmesinin önündeki "doğal" engellerden biriydi.

Bunun yanında, Osmanlı'nın, merkezi sayılabilecek Batı Anadolu'daki ve Rumeli'deki idari örgütlenme modeli, imparatorluğun tümünde uygulanamamıştı. Tımar rejimine ve sancak tipi örgütlenmeye dayalı bu idari yapı, Batı Anadolu ve Rumeli'de hayata geçirilirken, tımar rejiminin uygulanmadığı yerler, merkezîyetçi olmayan veya daha az merkezîyetçi bir idari örgütlenmenin çeşitlenmelerini yaşıyordu. Neticede, on altıncı yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu, çeşit çeşit özerk idare biçimlerinin üzerine örgütlenmiş bir büyük siyasi birlikti⁵².

Osmanlı Devleti'nin nazari planda güçlü bir merkezi otoriteye sahip olduğu, şüphe götürmez bir gerçektir. Fakat bunun yanında zaman ve şartlara göre farklı bir tarihi seyir takip ettiği, zaman zaman teorik çerçeveye tamamen ters düşen bir yapılanmanın, yani bir adem-i merkezîyet devrinin hüküm sürdüğü de görülmektedir⁵³.

Tam bir merkezîyetçi politika takip ederek Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu mutlak bir biçimde kontrol altına almak mümkün değildi. Bu sebeple, Osmanlı idaresi, aşiret hayatının yaygın, derebeyliğin güçlü olduğu bu sancaklarda askerî, mali ve adli

⁴⁸ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁹ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 73.

⁵⁰ Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Çev: Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara 1992, s. 51.

⁵¹ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 73.

⁵² Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 57-58.

⁵³ Ünal, "Osmanlı Devleti'nde...", s. 111.

kontrolü sağladıktan sonra, eski hâkimlerine birtakım idari imtiyazlar tanımak yoluna gitti. Bunun aksi bir davranışın bölgedeki siyasi ve sosyal istikrarı bozacağı, bunun da devlet için bir sürü gaileye yol açacağı düşünülmüştür.

Şüphesiz bu politika, o dönemin şartlarında oldukça isabetli idi. Çünkü XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca İran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Osmanlı'dan koparmak için kıyasıya bir mücadeleye girişmişti. Zaman zaman bu bölgedeki aşiret reislerini ve emirleri tehdit ederek kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Nitekim bazı beylerin, siyasi şartlara göre, bazen Osmanlı bazen de Safevîler tarafına geçtiklerini biliyoruz.

Osmanlı yönetimi, Safevîlerin bölgedeki güçlerini korudukları XVII. yüzyılın ortalarına kadar, Sünnî halka ve beylere dayanmıştı. İki Türk devleti arasında, aslında jeopolitik sebeplerden kaynaklanan mücadele hem Osmanlılar hem de Safevîlerce bir Sünnî-Şii çatışması temeline dayandırılmak istenmiştir. İki tarafın farklı mezheplere bağlı olmaları; sürekli çatışmayı körükleyen bir unsur olmuştur⁵⁴. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı'nın bölgedeki politikası başarılı oldu. Safevîler, Doğu Anadolu'yu hiçbir zaman ele geçiremediler. Çaldıran'dan sonra Osmanlı orduları karşısında ikinci bir meydan savaşı vermeyi de göze alamadılar. Daha çok yıpratma savaşı yaptılar ve Osmanlıların Batı'da meşgul oldukları anı kolladılar. 1639'daki Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra da İran Osmanlı ile uğraşamadı⁵⁵.

17. Yüzyılda Evliya Çelebi'nin aktardığı Kürt emirlikleriyle ilgili bilgiler bunların özerkliklerini büyük ölçüde kaybettiklerine işaret etmektedir. Devlet, Kürt emirliklerinden hoşnutsuz olduğunda siyasi ve askerî tedbirlerle müdahalede bulunuyor, bir yöneticinin yerine aynı aileden bir başkasını getiriyordu⁵⁶. Örneğin, 1655'te Bitlis Emiri Abdal Han merkezi otoriteye karşı ayaklanmış, resmen bağlı olduğu Van ahâlisinin ciddi ihtarlarına aldırmış, Van Valisi Melek Ahmet Paşa güçlü bir orduyla üzerine gelince de kaçmak zorunda kalmıştı. Abdal Han'ın mal varlığına el koyan vali Bitlis halkının genel isteğine uyarak onun yerine oğullarından Ziyaeddin'i atamaya razı olmuştur⁵⁷.

17. yüzyılda, Osmanlı Devleti, Kürt emirliklerine tanınan özerkliğin derecesini önce dikkate değer bir şekilde azaldı, daha sonra da özerkliklerini tamamen kaldırarak doğrudan doğruya merkezi idareye bağlandı⁵⁸. Emirliklerin ortadan kalkması sonraki yıllarda bölgede kargaşa ve kanunsuzluğa yol açtı. Artık emirler tarafından denetlenmeyen aşiretler arasında çatışmalar çoğaldı. Yalnızca emirlikler değil aşiret

⁵⁴Ünal, "Diyarbakir'de Osmanlı...", s. 183; Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 28-30.

⁵⁵ Ünal, "Diyarbakir'de Osmanlı...", s. 572. Bkz. İsmail Çolak, *Modern Zamanlarda Osmanlı'yı Anlamak*, 2. Baskı, Lamura Yayınları, İstanbul 2005, s.199; David McDowal, *Kürtler (Uluslararası Azınlık Hakları Grubu Raporu)*, Çev: Zeri İnanç, 7. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul 1996, s. 45; İsmet Bozdağ, *Kürt İsyânları*, Truva Yayınları., İstanbul 2004, s. 15; M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 44-47.

⁵⁶ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 78. Bkz. Heinz Gstreinh, *Avukatsız Halk Kürtler*, Çev: Selçuk Barlas, Üçüncü Dünya Yayınları, İstanbul 1977, s. 9.

⁵⁷ Van Valisi Melek Ahmet Paşa'nın yeğeni olan Evliya Çelebi, Bitlis Emiri Han Abdal üzerine gerçekleştirdiği askerî harekâta bizzat katılarak yaşanan olayları ve sonrasındaki gelişmeleri Seyahatnâmesinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. . Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 1287-1296; Bkz. Aydın Taneri, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler*, TKAE, Ankara 1983, s. 119.

⁵⁸ 17. yüzyılda merkezîyetçilik kavramı hakkında bkz. Mehmet Öz, "Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti; Buhran Yeni Şartlar ve İslahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme",

<http://www.history.hacettepe.edu.tr/archiue/T.Gunlugu.htm>, 17.02.2008, s. 2; Heper, "a.g.m.", s. 74.

birliklerinin birçoğu da dağıldı. Aşiret reisleri, emirlerin sahip oldukları yetkileri sahip olabilmek için aralarında kıyasıya bir mücadeleye girdiler. Devletin merkezi otoritesinin zayıflaması Doğu bölgesinde huzurun ve düzenin yeniden kurulmasını engelledi. Bölgedeki bu yönetim zafiyeti Tanzimat'ın bölgede uygulama sürecine kadar devam etti. Tanzimat döneminde Doğu da merkezi otoritenin kurulması ile birlikte ancak düzen yeniden sağlanabildi⁵⁹.

Sonuç

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilmelerinden sonraki idari yapıları, İmparatorluğun diğer bölgelerinden farklı olmuştur. Bu farklılığın nedeni bölgenin coğrafi, sosyal, ve ekonomik yapısındaki özelliklerle o dönemde ki siyasi şartlardı. Onun için Osmanlı idaresi, bölge halkı için son derece pragmatik bir yaklaşım uygulayarak müsamahalı bir yönetim uygulamıştır. Kendisinden öncede bölgede var olan ve bir aşiret konfederasyonu şeklinde bölgede ortaya çıkan birim olan emirliklerin statülerinde bazı idari değişiklikler yaparak devamını sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde coğrafi şartların ortaya çıkardığı yönetilebilirlik şartlarını da dikkate alarak aşiretler ve köylüler ile doğrudan ilişkiye girmeyerek emirliklerin başında bulunan mirler üzerinden bir yönetim modelini uygulamıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için de Kürt emirliklerini siyasi olarak destekleyerek onların aşiretler ve bölge halkı üzerinde ki nüfuzunu artırmıştır. Osmanlı idaresi aşiret hayatının yaygın, derebeyliğin güçlü olduğu bu yerlerde askeri, mali ve adli kontrolü sağladıktan sonra bölgede emirliklere bazı imtiyazlar verdi. Verilen bu imtiyazlar mevcut ekonomik ve askeri dengelere göre değişiklik göstermekte idi. Bu politikanın amacı, bölgedeki rakiplerin meydan okumalarından arındırılmış güçlü bir liderlik oluşturmaktır.

Osmanlı Devleti'nin emirlikler üzerinden bölgede uyguladığı politikaların o dönemin şartları içerisinde isabetli idi. Çünkü tam bir merkezîyetçi politika takip ederek Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerini mutlak bir şekilde kontrol altında tutmak mümkün değildi. Bölgenin tarihine baktığımız zaman burayı kontrol altına almak isteyen Moğollardan Safevilere kadar büyük imparatorluklar bu politikalarında başarısız olmuşlardır. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında bir rekabet alanı olması emirliklerin merkezle daha gevşek bir tarzda eklemlenme imkanını zorunlu kılmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik olarak uyguladığı imtiyazlı politikaya rağmen; nazari planda güçlü bir merkezi otoriteye sahip olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Fakat uygulanan bu politikalar zamana ve şartlara göre değişiklik gösterebilmekte idi. Osmanlı Devleti'nin emirliklere yönelik olarak uyguladığı imtiyazlı politika XVII. yüzyılda bölgenin doğrudan merkezin denetimi altına alınmasıyla sona ermiştir.

⁵⁹ Beuinessen, "Kürt Aşiretleri...", s. 213.

Kaynakça

- Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi I*, (Yayına Hzl. Ahmet Demir ve Mehmet Kafkas), Kaynak Yayınları, İzmir, 1995.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tablilleri*, 5. Kitap, 6. Kısım, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Bayraktar, Mehmet, *Bitlisli İdris (İdris-i Bitlisli)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Bozdağ, İsmet, *Kürt İyianları*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.
- Bruinessen, Martin Van, “Osmanlıcılıktan Ayrılcılığa: Şeyh Sait Ayaklanması'nın Dini ve Etnik Arka Planı”, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev: Nevzat Kırac vd., 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 123-172.
- , “Aşiretler ve Devlet”, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev: Banu Yalkut, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 199-297.
- , “Kürt Aşiretleri ve İran Devleti: Simko Ayaklanması”, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev: Nevzat Kırac vd., 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 205-250.
- , “Kürtlerin Arasında Bir Siyasi Protesto Aracı Olarak Nakşibendi Tarikatı”, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev: Nevzat Kırac vd., 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 85-122.
- Celil, Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Çev: Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1992.
- Çolak, İsmail, *Modern Zamanlarda Osmanlı'yı Anlamak*, 2. Baskı, Lamura Yayınları, İstanbul, 2005.
- Darkot, Besim, “Diyarbakır”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 602-625.
- Evlia Çelebi, *Seyahatname*, C. III, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1965.
- Fırat, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- Göyünc, Nejat, “Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, İstanbul, 1969, s. 23-34.
- , “Onaltıncı Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 7, Nisan 1968, s. 77.
- , “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 77-87.
- , *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Gstreinh, Heinz, *Avukatsız Halk Kürtler*, Çev: Selçuk Barlas, Üçüncü Dünya Yayınları, İstanbul, 1977.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Heper, Metin, “Mesafeli Bir İlişki”, *Devlet ve Kürtler*, Çev: Kadriye Köksal, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 67-91.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, C. IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Huart, Cl., “İdris Bitlisi”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5/2, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 936-937.
- İnalçık, Halil, “Doğu Anadolu Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Konuşusunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Öz-Fa Matbaacılık, Van, 1997, s. 71-79.
- , *The Ottoman Empire The Classical Age (1300-1600)*, Phcenix, London, 1973.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tablilleri*, 5. Kitap, 2. Kısım, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

- Karaca, Behset, “Osmanlı Devleti’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini Fethi ve Burada Uyguladığı İdari Sistem”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, Isparta, 2003, s. 57-72.
- Kılıç, Orhan, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1988, s. 89-109.
- Kodaman, Bayram, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdarî Durumu*, Anadolu Basın Birliği Milli Bütünlük ve Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- , *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 5-25.
- McDowal, David, *Kürtler (Uluslararası Azınlık Hakları Grubu Raporu)*, Çev: Zeri İnanç, 7. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul, 1996.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat*, C. I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1979.
- Öz, Mehmet, “Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti; Buhran Yeni Şartlar ve İslahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archiuc/T.Gunlugu.htm>, 17.02.2008, s. 2.
- Özoğlu, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev: Nilay Özok (Gündoğan) ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.
- Saray, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Sevgen, Nazmi, “Kürtler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 7, Nisan 1968, s. 57-80.
- , “Kürtler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 9, Haziran 1968, s. 70-76.
- , *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.
- , *Doğu’da Kürt Meselesi*, Harb Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1970.
- Şerafeddin Han, *Şerefname*, C. II/1(4), Çev: Rıza Atı, Yaba Yayınları, İstanbul, 2010.
- , *Şerefname*, Çev: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, C. I/III, İstanbul, 2009.
- Taneri, Aydın, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.
- Ünal, Mehmet Ali, “Diyarbakır’da Osmanlı Hâkimiyetinin ve Diyarbakır Beyliği’nin Kurulması”, *I. Uluslararası Oğuzlar’dan Osmanlı’ya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mayıs, Diyarbakır 2004, s. 567-573.
- , “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1998, s. 111-121.
- , “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tâbi Sancakların Statüsü, Osmanlı Devri Üzerine Makaleler – Araştırmalar, Kardelen Kitabevi, Isparta, 1999, s. 170-177.
- Xemgîn, Ethem, *Kürdistan Tarihi*, 2. Baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yılmaz, Fehim, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Bilim Basın Yayım, İstanbul, 2010.
- Yılmazçelik, İbrahim, “Diyarbakır Eyaleti’nin Yeniden Teşkilatlandırılması”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 221-237.
- , XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1841) (Fiziki, İdarî ve Sosyo Ekonomik Yapı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Yinanç, Halil, “Diyarbakır”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 602-626.